

נמצא, הנני חושב, לכן איני נמצא". ספרות שלמה נוצרה, ביחוד בצרפת, כדי להכריז על זכות הבכורה של האינסטיטוט, של הבלתי־מודע, של האינסטואיציה, של הרצון, ואפילו אלה המגינים על השכל, מגינים עליו מפני שהוא מעשי. שוכחים הם את דברו של רינאן: „האזהב את המדע מפני פירותיו, מחלל את אלהותו“.

ברגסון עצמו ניסה — כך נדמה לי — בספרו האחרון להתרומם מעל הפילוסופיה של החיים ולהראות שהאדם יוכל להשיג את הערכים העליונים, את המוסר הכל־אנושי ואת הדת הרוחנית, רק אז, אם יעמיד את עצמו נגד החיים, נגד הויטליות גרידא, ויעיז להיות לְבוֹגֵד בטבע. אך הוא לא הצליח לתקן את שיטתו תיקון יסודי ולמצוא את הסינתזה בין הרוח ובין הטבע, כמו שמצאואה שלינג או היגל. כך נשארה הפילוסופיה שלו, על אף עומק הראייה שבה, מקוטעת. אכן — „לוחות ושברי לוחות מונחים בארון“.

לזכרו של הנרי בֶּרְגֶסוֹן *

מאת ת. י. רות

א

לפני מאתיים שנה בערך נולד בעיירה פולנית שמואל בן יעקב (ויש אומרים שמואל בן אביגדור), הידוע בשם שמואל זביטקובר על שם הכפר זביטקי שממנו בא לוורשה. האיש היה חרוץ וגדל מאד עד שנמנה בין מנהיגי הדור; מעיד על כך התואר שנחרת על מצבתו: „פרנס ועד ארבע ארצות“. לשמואל זה נולדו כמה בנים ושם בנו השני ברק; „וברק זה — אני מצטט מאמר ממר ע. רינגלבלום ברבעון „ציון“ מלפני שנתיים — הוא אבי המשפחה ברקוון, אחרי כן ברגסון, החייה עד היום בוורשה“. בנו השני של ברק זה, מיכאל ברגסון, היה מתלמידיו של שופן ואף הצטיין כקומפוזיטור בכוח עצמו. הוא יצא מפולין ושרת, וגם יסד וניהל, כמה בתי מדרש להוראת המוסיקה, קודם בשוויצריה ואחר־כך בבלגיה ובצרפת, ובהיותו בפאריס בשנת 1859 נולד לו בנו בכורו הנרי. בתקופת חייו האחרונה השתקע בלונדון, ונמצא עדיין, ונדפס כנספח למאמר הנזכר של רינגלבלום, מכתב ממנו אל בני אחיו בוורשה שבו הוא מספר על מנויו של בנו בכורו זה, בעודו בן עשרים ושתים, להורות את הפילוסופיה באחת מערי המדינה בצרפת. מכתב זה נכתב בלונדון בשנת 1882. בשנת 1889 פרסם הנרי ברגסון את ספרו הראשון והוא על נתוני התודעה הראשוניים, בשנת 1896 את החומר והזכרון, בשנת 1907 את ההתפתחות היוצרת. שנים אחדות קודם לכן פרסם את המסה על השחוק (1901) וההקדמה למטפיסיקה (1903), שהם הם חבריו היחידים שזכו לתרגום עברי. עשרים וחמש שנה אחרי הופעת ההתפתחות היוצרת פרסם את ספרו האחרון, והוא שני המקורות של המוסר והדת. במשך השנים האלה גם עלה לפסגת הגדולה האקדמית בצרפת, וגם קבל את כל אותות הכבוד הצבוריים שבהם מכבד את חבריו עם זה הידוע לכבד. ב־1927 קבל פרס נובל לספרות, והוא בטוי פומבי להכרה הבינ־לאומית שזכה לה, בעיני העולם הנאור, עשרים שנה קודם לכן על־ידי ספרו העיקרי ההתפתחות היוצרת. פרס נובל זה היה פרס לספרות, לא לפילוסופיה. בדברנו על ברגסון יש לזכור, שזכה אדם זה ליותר מכתר אחד. מספרים עליו — או ביתר דיוק, על פרופיסור אחר בסורבון — שראה לפתע פתאום את אולם ההרצאות שלו מלא מפה אל פה, והשומעים גברים וגבירות בעלי

* לפי שיחה בעתון העתונאים בירושלים, טבת, תש"א.

צביון חיצוני שאינו הצביון האקדמי הרגיל. בדק הפרופיסור הלז ומצא שבאו נכבדים אלה לא לשמוע אותו אלא את ברגסון. ברגסון היה עתיד להרצות באותו אולם בשעה שלאחריו, אך מכיון שהבאים בשעת ההרצאה, היו מוצאים את האולם מלא, נודרוו אלה והקדימו ותפסו את הכסאות בשעה הקודמת. הרצאותיו של ברגסון היו כמעט למחזה צבורי, והצבור היה מטובי עיר הבירה. ה"ברגסוניזם", התנועה הספרותית והאמנותית, ואף החברתית, שהתחוללה בעקבותיה של הפילוסופיה של ברגסון, חשובה בתולדות התרבות של המאה העשרים לא פחות מפילוסופיה זו עצמה. ברגסון זכה, יש אומרים ליצור, יש אומרים לבטא, אך לכל הדעות לייצג, תנועה תרבותית כללית שהיו לה מהלכים בכל פנות חייה של צרפת, ואפשר של אירופה כולה.

ב

כחו הראשוני של ברגסון, ונקודת מוצאו, בתורת הנפש. כשעמד ובדק בספרו הראשון את הנתונים הראשוניים של התודעה, מצא בהם לא את הבנין המעושה והמלאכותי שקוראים אנו בשם מדע, אלא זרם רוחני בלתי פוסק, זרם רוחני זה — והוא הממשות היחידה — רוחני הוא ממש, שהרי אילו היה חומר, היה הגוף שליט. אך אם בודקים את כוח הזכרון, למשל, ברור שאין הגוף שליט. אדרבא. השלטת היא הרוח. את דרכיה של רוח זו, שהיא גם רוח החיים, בדק ברגסון בדיקה מעולה על סמך ידיעותיו העמוקות בביאולוגיה, והרים על גס את ההתפתחות ככוח ראשוני העומד ברשות עצמו והמפלס לו דרך שאי אפשר לתארו או לנחשו מראש. בשביל ברגסון כבשונו של עולם הוא הזמן, היצירה החפשית, התנועה.

מובן שאת התנועה אי אפשר לתפוס ברשת המושגים, וכאן מורד ברגסון במסורת הפילוסופית כולה. הפילוסופיה מזמנו של אפלטון ואילך ראתה את התפיסה המתמטית כסמל הידיעה ואת המתמטיקה כסמל האמת. בזה כופר ברגסון כפירה מוחלטת. אדרבא ואדרבא. התפיסה המתמטית מחניקה וממיתה את הזרם החי שהוא הממשות, והמתמטיקה סמל השקריות. היא שמה על החיים את כבלי המושגים, אך את ממשותם אינה תופסת. את הממשות אפשר לתפוס רק בהרגשה, ביצר, וזה מפני שאף אנו נגרפים בתוך הזרם הבלתי פוסק ומרגישים מה שמתרחש בכלל מתוך מה שמתרחש בנו ואתנו. השכל נוצר לשם השמוש המעשי: אנו לומדים על ידיו לבנות מחסה מפני הקור והגשם. אך מחסה זה אינו העולם; וכשנסתכל בעולם דרך חלונותיו, אין אנו אלא מטביעים בו את תבנית החלונות ההם ומעקמים אותו.

דעתו זו של ברגסון, שהדגים בעושר מפליא של דוגמאות ובמספר גדול של חוברות והרצאות, פתחה פתח לא רק לאמנים ולסופרים, אלא גם לדעות פוליטיות מסוימות. אם השכל מעקם את המציאות, עלינו לחפש דרך אי-שכלית כדי לתקנה; אם אין לחיים תכלית קבועה, תפקידנו לסדרה ולקבעה. מפולחן הרגש רק פסיעה אחת אל פולחן הכוח; וסורל נביא הסינדיקליסטים, יצא מבית מדרשו של ברגסון לא פחות מהסופר פרוסט. וכך סימל ברגסון, כבר בראשית המאה, את המהפכה העתידה לבוא.

ג

פרק מיוחד בתולדותיו של ברגסון האיש, וגם של הברגסונות כתנועה בין-לאומית, מהווים קשריו עם האמריקני וייליאם זימס. זימס, פסיכולוג אף הוא, מרדן אף הוא, מהפכן אף הוא, הכניס לברגסונות קצת מסערת נפשו; וגם ראה, מה שלא ראה, אפשר, ברגסון עצמו, את המרדנות והמהפכנות שבברגסונות. מהזמן ההוא הלך ברגסון ונעשה אישיות בין-לאומית, וכל אסכולה חדשה התקשרה עמו, אם למלחמה, אם לשלום. כשהייתי תלמיד בבית-הספר היה שם אחד בפי כל: ברגסון.

ואז השתתק. אמנם הוסיף להופיע לפני הקהל המלומד והרצה את הרצאותיו הנפלאות.

אך כל אלה לא היו אלא הסבר והארה. לא הוסיף על דעותיו כלום. בזמן המלחמה נסע לאמריקה והיה ער ופעיל בהידוק הקשרים עם ארצות הברית, ואחרי המלחמה התעניין בכל מה שנגע בחבר הלאומים וישב בראש היעדה לשתוף פעולה תרבותית.

אך כתוב לא כתב. או בכל אופן לא הוסיף על משנתו. עשרים וחמש שנה לא חידש כלום. שמא חלה ותש כוחו? שמא חלתה אירופה ותש כוחה והוא הכיר את עצמו כגורם במחלתה? בכל אופן כשחזר ופרסם ספר, הקדיש אותו לא לביאולוגיה ולא לפסיכולוגיה ולא למטפיסיקה, כי אם למוסר ולדת. ואולם גם כאן נשאר נאמן לדעתו היסודית וראה את העיקר, העיקר החי, לא בשכל אלא בלב, לא במוסדות כי אם ביצירה חפשית, בנבואה, ברגש הקדוש.

ד

כשהזמנתי לירושלים לפני שלש-עשרה שנה אמר לי אחד מנכבדי אנגליה: „אשריך, תשב במחיצתו של ברגסון“. הנכבד ההוא לא היה יכול לדמות לנפשו שתתקיים אוניברסיטה עברית בירושלים בלי הפילוסוף היהודי הגדול הזה. אך ברגסון לא בא לירושלים. נשאר בפאריס. לא התעניין הרבה במה שנעשה לעמו, ובספרו האחרון דבר דברי שבח על הנצרות ודברים כבושים על היהדות. אפשר שדברים אלה גרמו לכך שהתחילו מפיצים שמועות על התנצרותו, שמועות ששאלתי על אמתותן מאחד מידידי הישישים ושהוכחו על ידיו בו במקום. אבל זכרני ששאלתי את עצמי במעמד ההוא: קל להאשים את ברגסון על הזניחו את היהדות; אך כלום כל האשמה בו? כלום לא אשמים בית זקנו, משפחתו, סביבתו, המוסדות הדתיים והלאומיים שלנו? הלא הם, כלומר אנחנו, הזנחנו אותו באותה מידה שהוא הזניח אותנו. עזבנוהו יום והוא יומיים עזבנו. ולא הוא בלבד. מי בינינו דואג להם, לצעירים המתבגרים הנעשים אחר-כך לאנשי-מדות? מי דואג לבני עניים אלה, עניי היהדות, שמהם יוצאת לפעמים תורה לעולם? נוהגים אנו לבכות על התינוקות שנשבו בין העכו"ם, אך שמא אנו מסרנום לשבאים. כתב מישהו — נדמה לי, פרופיסור ברגמן — בשעת הופעת ספרו של ברגסון על המוסר והדת: „חבל שאדם גדול זה יודע על הנצרות כדי לשבחה, ועל היהדות רק כדי לגנותה!“ אך, רבותי, שמא אשמים אנחנו שלא הראינו לו מהי יהדות.

ובזה הבעיה המתעוררת בשבילנו בקשר עם מותו של ברגסון. לפני קהל אחר הייתי מספיד את הפילוסוף שבכוח שכלו הבהיר וידיעותיו העמוקות חשף את הנגע בו הוכו השיטות של המאה שעברה וגילה את לקויי הטבענות החמרנית. לפני קהל אחר הייתי מספיד את איש-המדע שהבין שאין הפיסיקה המדע היחידי בעולם אלא שיש גם ביאולוגיה, ויסודות הביאולוגיה אינם חשובים פחות, ואפשר שהם חשובים יותר, מיסודות הפיסיקה. לפני קהל אחר הייתי מספיד את בעל הרגש הדק שפתח פתח חדש לספרות ולאמנות.

אך בשבילנו כאן? אני יכול לדבר רק בעדי עצמי, אך בהעלותי אני על זכרונני את ברגסון אין אני חושב על הוגה הדעות שהקסים את העולם במשך יובל שנים. אני חושב על הצעיר היהודי מצאצאי שמואל זביטקובר שיצא מבית אבא, כמאות ואלפים מחבריו, בעירום רוחני וחוסר כל זיקה ליהדות.

ואין אני יודע על מי להתאבל יותר: על המאות והאלפים שלא הגיעו עד הקולג' הדיפרנס והאקדמיה הצרפתית, או על אחד זה שהגיע.